

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Dergilerine Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar¹

Ömer ÇAKIR²

Özet

Türk tarihinde 1908-1923 yılları arası II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemin ilk yıllarında birçok gazete ve dergi yayımlanmıştır. Bunların sayfaları incelendiğinde, özellikle Türk Yurdu, Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad gibi mecmualarda Osmanlı coğrafyasının dışında yaşayan Türklerin gönderdiği mektuplar görülecektir. İşte yazımızda bu mektuplardan bazıları ele alınmıştır. İncelenen mektuplar, söz konusu dönemde Osmanlı basınının uzak diyarlarda okunduğunu, oralarda yaşayanların İstanbul'daki gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir. Devletin ve iletişim imkânlarının zayıf olduğu bir dönemdeki bu kültürel yakınlık oldukça dikkat çekicidir.

Anahtar Kelimeler: Mektup, Türk Dünyası, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad

Some Letters Sent From the Turkish World to the Journals of Sırat-ı Mustakim and Sebilurresad in the Period of Second Constitutional

Abstract

The years between 1908 and 1923 are referred to Second Constitutional Period in Turkish history. Many newspapers and journals were published in the first years of this period. When the pages of these newspapers and journals are examined the letters sent by the Turks living outside the Ottoman geography will be seen especially in the journals such as Turk Yurdu, Sırat-i Mustakim and Sebilurresad. In this article, some of these letters are discussed. The examined letters indicate that the Ottoman press is read in faraway lands and the developments in Istanbul are closely followed by the people living there in the subject matter period. This cultural affinity is quite remarkable in a period that the facilities of the state and communication are weak.

Keywords: Letter, Turkish World, Sırat-i Mustakim and Sebilurresad

¹Bu yazı, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü ve Türk Dil Kurumu İşbirliği ile 19-25 Nisan 2010'da İzmir'de düzenlenen II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi'nde sunulmuş sözlü bildiriden üretilmiştir.

²Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Çankırı-TÜRKİYE
E-posta: ocakir2000@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilânından(1908) sonra; siyasî, sosyal, edebî ve fikrî alanlarda büyük bir hareketlilik meydana gelmeye başlar. Bu çerçevede; meşrutî idareye geçilmesi, siyasî partilerin kurulması, sosyal hayatta daha serbest bir ortamın oluşması, yeni edebî arayışların ortaya çıkışı, çeşitli fikrî eğilimlerin daha bariz bir şekilde ifade edilmesi zikredilebilir. İşte böylesine hareketli bir döneme, Anadolu coğrafyasının dışında yaşayan Türk dünyasının büyük bir ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira, bunun en önemli göstergelerinden biri, Orta Asya'nın değişik yerlerinden II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul'da yayımlanmış dergilere gönderilen mektuplardır. Bu mektuplar bize Türk dünyasının Osmanlı Devleti'nde meydana gelen hemen her gelişmeyi ilgi ile izlediğini göstermektedir. Fakat bu ilgiye içinde bulunduğu şartlar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin yeterince karşılık verebildiğini söylemek oldukça güçtür. Öte yandan, dönemin basınında yayımlanan mektuplar İstanbul matbuatının oralarda takip edildiğini, okunduğunu da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul ile başta Orta Asya'da yaşayanlar olmak üzere Türk dünyası arasında basın aracılığıyla önemli bir iletişimden söz edilebilir. Bugün bu sosyal ve fikrî iletişimin ne ölçüde olduğu tartışılabilir. Biz bu bildirimizde konunun temellerini, dönemin önemli dergilerinden Sırat-ı Müstakîm ve Sebülürreşad dergilerinde yayımlanmış bazı mektuplarla sınırlandırarak ele almaya çalışacağız.

II. Meşrutiyet'in İlânı ve II. Meşrutiyet Dönemi'nin Sınırları

Osmanlı Devleti'nde ilk kez "Kanun-ı Esâsî" yani anayasa 1876 yılında Sultan II. Abdulhamid tarafından yürürlüğe konulur ve böylece padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığı meşrutî bir idareye geçilir. Ancak kısa bir süre sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı bahane edilerek aynı padişah tarafından anayasa askıya alınır ve böylece meşrutî yönetime de son verilerek eski düzene dönülür. Aradan yaklaşık otuz üç yıl geçtikten sonra özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de baskıları sonucu yine Sultan II. Abdülhamid tarafından 1908 yılında anayasa tekrar yürürlüğe konulur, seçimler yapıp meclis açılır ve nitekim bu suretle II. Meşrutiyet Dönemi diye adlandırılan dönem başlamış olur. İşte bu dönem 1908 ile Cumhuriyet'in ilanı olan 1923 yılı arasını kapsar ki genel kabulle II. Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılır. Dolayısıyla Anadolu'daki Türk tarihi için II. Meşrutiyet Dönemi, 1908-1923 yılları arasını ifade eder.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin Genel Özellikleri

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı hemen her bakımdan çok önemli bir dönüm noktası olur. Zira, bu dönem siyasî, sosyal, kültürel, edebî hatta askerî kısaca birçok yönden çok hareketli bir zaman dilimidir. Bu

cümleden olarak; meşrutiyetin ilanı ile anayasa tekrar yürürlüğe konulmuş, siyasî partiler kurularak çok partili hayat başlamış, hürriyet ortamının sağladığı imkânlarla birçok gazete ve dergi yayımlanmış, başta Fecr-i Atî olmak üzere zamanla yeni edebî topluluklar kurularak edebî hayat canlanmış, bunun yanında Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi fikir akımları çerçevesinde düşünceler serbestçe ifade edilir olmuştur.

Öte yandan, yine bu dönemde neredeyse iki yılda bir girilen savaşlar sebebiyle (Trablusgarp Savaşı, 1911; Balkan Harbi, 1912-1913; Birinci Dünya Harbi, 1914-1918) Osmanlı Devleti sürekli toprak kaybederek gittikçe küçülmüş, nitekim 1918'de I. Dünya Harbi'nden yenik çıkmasıyla da tarih sahnesinden çekilmiştir. Birkaç cümle ile genel olarak bahsettiğimiz bu hususlar bile dönemin Osmanlı Devleti açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yayımlanmış Belli Başlı Dergiler

II. Meşrutiyet'in ilanının hemen akabinde en fazla hareketliliğin olduğu sahalardan birinin basın olduğu söylenebilir. Zira, Türk basın tarihine bakıldığında öncesine göre II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip çok sayıda gazete ve derginin yayımlanmaya başlandığı görülür. Öyle ki, bu dönemde sayıları üç yüzün üzerine çıkan gazete ve dergilerin kimisi bir veya birkaç sayı yayımlanırken bazıları ise oldukça uzun soluklu olmuştur. İlk yıllar hemen her bakımdan ciddi bir kargaşa ortamı görünümünde olsa da zamanla siyasî, fikrî ve edebî sahada hem bir durulmadan hem de önemli bir neşir faaliyetinden söz etmek mümkündür.

Bu dönemde çıkan önemli dergilerden bazıları şunlardır: Servet-i Fünûn, Donanma Mecmuası, Harp Mecmuası, Rûbab, Genç Kalemler, Türk Yurdu, Sırat-ı Müstakim, Sebîlürreşad, İctihad, Yeni Mecmua, Dergâh vs. Adı geçen dergiler arasında özellikle devrin belli başlı fikrî akımlarının bir bakıma sözcüsü durumunda olan dergilerin uzun soluklu olması dikkati çeker. Bu cümleden olarak; Türkçülük fikrinin savunucusu olan Türk Yurdu, İslamcılık düşüncesini savunan Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad, Batıcılık düşüncesinin yılmaz savunucusu durumundaki İctihad mecmuları zikredilebilir.

Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad Dergileri Hakkında Kısa Bilgi

Yazımıza konu olan Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad mecmuları hakkında kısaca bilgi verecek olursak; Sırat-ı Müstakim, Eşref Edip tarafından çıkarılmış olup ilk sayısı 14 Ağustos 1324 (1908) Perşembe günü yayımlanmıştır. Mecmuanın başyazarlığını ise daha sonra Türk İstiklal Marşı'nı da yazacak olan millî şair Mehmet Akif üstlenmiştir. Söz konusu mecmua, 1912 yılına kadar aynı adla yayımlanırken 183. sayıdan itibaren

(24 Şubat 1327) Sebîlürreşad adıyla yayım hayatına devam etmiş ve bu durum 1925 yılına kadar sürmüştür. Sebîlürreşad, 5 Mart 1925 tarihinde 641. sayısı itibarıyla ise yayımına ara vermek durumunda kalmıştır. Daha sonra Mayıs 1948’de tekrar yayımlanmaya başlayan Sebîlürreşad bu defa da Mart 1965’e kadar yayımlanmış olup bu dönemde 359 sayı çıkmıştır (Ceyhan, 1991:VII-X). Anlaşılabacağı üzere önce Sırat-ı Müstakim, sonra da Sebîlürreşad adıyla yayımlanan mecmua, toplam otuz dört yıl Türk kültür, sanat, edebiyat ve fikir hayatına katkıda bulunmuştur. Ancak hemen belirtmek gerekir ki yazımızda her iki derginin II. Meşrutiyet Dönemi’nde (1908-1923) neşredilen sayıları dikkate alınmıştır.

Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad Dergileri Bağlamında Türk Dünyasının Sınırları

Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad dergilerini incelediğimizde bu dergiler bağlamında Türk dünyası denildiğinde başta Rusya olmak üzere, Orta Asya’da yaşayan Türkler ile Çin, Afganistan, Hindistan ve İran’da yaşayan Türkler ve Girit’te bulunan Türklerin anlaşıldığı söylenebilir. Buna göre söz konusu dergiler, Anadolu coğrafyasının dışında kalan bir bakıma dış Türkler de denilen Türk nüfus ile kuvvetli bir iletişim içinde olmuş; onların dertleri ile yakından ilgilenmeye çalışmıştır. Zira dergilerin içeriğine bakıldığında Türk dünyasının türlü meselelerini ele alan birçok makale ve bunların yanında Türklerin yaşadığı değişik coğrafyalardan gönderilmiş mektuplarla karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla yazımızda “Türk dünyası” ifadesi Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad dergilerinin ilgi alanı çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Aksi hâlde bu coğrafyanın çok daha geniş olduğu herkesin malumudur.

Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad’ın Türk Dünyasına İlgisi ve Bu Dergilere Türk Dünyasından Gönderilen Bazı Mektuplar

Sırat-ı Müstakim ve Sebîlürreşad yukarıda ifade edildiği gibi İslam birliğini savunan ve döneminde temelde İslamcılık düşüncesinin işlendiği dergilerdir. Bununla beraber Anadolu coğrafyasının dışında yaşayan Türklerle de yakından ilgilenmeye çalışmış; böylece Türk Dünyası ile sürekli iletişim hâlinde olmuştur. Söz konusu dergilerin “İslam ve Türklük” ilişkisine bakışını A.Süleyman imzalı bir yazıda okumak mümkündür. Buna göre, “*Türklük taraftarı aynı zamanda İslamiyet taraftarı olmak zorundadır. Kavmiyet fikri, kuvveti dağıtmak ve ayrılıktan başka bir işe yaramaz.*

Türk diye kabul ettiğimiz İslamların büyük bir kısmı Rusya’da yaşıyor. Acaba bir Kazanlıya İslamiyet’i göz önüne almadan Türklük fikrini kabul ettirebilir miyiz? ‘Sen Türksün’ dendiğinde, ‘benim muhitim ve Osmanlı muhiti ayrı, edebiyatlarımız ayrı, şivemiz farklı, âdât ve tabiatlarımız birbirine benzemez, kısacası kavmiyete ait her hususta ayrılık var; o halde

ben niçin Türk olayım?’ diye düşünür. Ancak İslamiyet de söz konusu olduğunda aynı adam, ‘tüm Müslümanlar esirdir. Her yerde hücumu uğruyorlar. Osmanlılar da Müslüman’dır. Hem ellerinde hilâfet de var. Bu durumda Türkler benim kardeşimdir’ diye bir hükme varır. Türklüğü de kolayca kabul eder.

Kısacası ‘ittihad-ı İslam’ fikri, ‘ittihâd-ı etrâk’ doğurabilir. Fakat Türklük fikri hiçbir şey yapamaz” (A. Süleyman, 1912: 166’dan özetleyen Ay, 1991: 142).

Aslında daha önce de var olan Osmanlı matbuatı ile başka devletlerin yönetimi altında yaşayan Türklerin çıkardığı gazete ve dergiler arasındaki iletişim II. Meşrutiyet sonrası daha da artar. Kimi dergilerin Türklerin yaşadığı bölgelerde özel muhabirleri vardır ki Sebülürreşad³ bunlardan biridir. Diğer yandan, dış ülkelerde yaşayan Türkler de Osmanlı coğrafyasındaki gelişmeleri yakından takip etmeye çalışır. Öyle ki Balkan Savaşları (1912-1913) sırasında Rusya’da yaşayan Müslüman Türklerden bazı öğrencilerin Osmanlı ordusuna katılmak üzere gönüllü olarak İstanbul’a geldiği (Abdürreşid İbrahim, 1912: 143-144; Şuûn, 1912: 211; Şuûn, 1912: 107) bilinmektedir. Ayrıca yaralı askerlerimizin tedavisi için Türk dünyasından gelen bazı doktor ve hemşireler de İstanbul’da önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunun yanında gelişmeleri yakından takip etmek üzere; mesela, Vakit gazetesi Balkan Harbi sırasında İstanbul’a özel bir muhabir gönderir. Fatih Kerimî adlı muhabir bu sırada İstanbul’dan Vakit gazetesine mektuplar hâlinde yazılar gönderir. Bunlar daha sonra İstanbul Mektupları adıyla kitap olarak da basılır (Fatih Kerimi, 2001).

II. Meşrutiyet Dönemi’nde belki istenen seviyede olmasa da Osmanlı basını da ülke dışında yaşayan Türklerle ve onların sorunları ile ilgilenmeye çalışmıştır ki bu bağlamda Sırat-ı Müstakîm ve Sebülürreşad mecmualarının çabası dikkati çeker. II. Meşrutiyet Dönemi’nde bu dergilerde yer alan Türk dünyası ile ilgili yazılara bakıldığında çok değişik konuların ele alındığı görülmektedir. Bu çerçevede; Anadolu coğrafyasının dışında yaşayan Türklerin Osmanlı Devleti ile münasebetleri, onların birbirleri ile olan ilişkisi; Rusya, Çin ve İran Türklerindeki dil ve edebiyat, dış Türklerdeki basın-yayın hayatı; eğitim-öğretim hayatı; dinî hayat; siyasî, sosyal, ekonomik ve ticarî hayat; kısaca Türk dünyasını ilgilendiren hemen her konunun Sırat-ı Müstakîm ve Sebülürreşad mecmualarında bahis konusu edildiği söylenebilir. Bütün bunlar ya birer makalede ya da dış Türklerin yaşadığı bölgelerden gönderilen mektuplarda ele alınmıştır. Özellikle

---

³ Mesela, Sebülürreşad’ın nüshalarından birinde A(yım). imzalı “Evvelce Bir Parça Hasbihal” başlıklı yazı “Kafkasya Muhabir-i Mahsumuzdan” açıklaması ile yayımlanmıştır (C.10, Nu.252, 1329/1913, s. 197-198).

mektupların bu yazılar içinde ayrı bir yerinin olduğu kanaatindeyiz; çünkü bu mektuplar her iki derginin de uzak diyarlarda okunduğunu göstermektedir. Mesela Pekin'den gönderilen bir mektuptan öğrendiğimize göre (Ali Rıza, 1910a: 298-299) Sırat-ı Müstakim, Pekin'e kadar ulaşmakta ve Çin Müslümanları arasında okunmaktadır. O yılların ulaşım imkânları düşünüldüğünde bunun İstanbul-Pekin arasındaki irtibat bakımından ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Öte yandan, şunu da belirtmek gerekir ki Sırat-ı Müstakîm'in Türk dünyasına olan ilgisi sayfalarına taşıdığı makale ve mektuplarla sınırlı kalmamıştır. Mesela, 1910 yılında Orta Asya'da meydana gelen Türkistan depremi üzerine Sırat-ı Müstakîm mecmuası tarafından "Türkistan Felaketzedegânına Osmanlı Müslümanlarının Muaveneti"ni temin için bir yardım defteri açılmıştır. Böylece Osmanlı insanının Türkistanlı kardeşlerine yardım etmeleri sağlanmıştır ("Şuûn", 1910: 351-352; "Asyâ-yi Vustâ Felaketzedegânı", 1910: 368; "Türkistan Felâketi İçin", 1910: 384; "Türkistan Felâketzedegânına Osmanlı Müslümanlarının Muâveneti", 1910: 414-416; "Asyâ-yi Vustâ Felâketzedegânı İâne Defteri", 1910: 16).

Sırat-ı Müstakîm ve Sebülürreşad mecmuaları incelendiğinde genellikle "Mekatîb" başlığı altında olmakla beraber çeşitli şekillerde Türk dünyasının değişik yerlerinden gönderilmiş birçok mektup yayımlanmıştır. Zira, mektupların gönderildiği yerlere baktığımızda Nahçıvan'dan, Afganistan'dan, Buhara'dan, Semerkant'tan, Necef'ten, Kaşgar'dan, Pekin'den kısaca Müslüman Türklerin yaşadığı birçok yerden mektup gönderildiği anlaşılmaktadır.

Mesela, Çin'den "Sırat-ı Müstakîm Heyet-i Tahriyisine" hitaben yazılmış bir mektupta Çin'de Müslümanlar tarafından çıkarılan bir gazeteden üç nüsha gönderildiği belirtildikten sonra şöyle denilmektedir: "Şu gûşe-i zulmette neşredilmekte olan şu gazeteciği mütalaa ederek, bazı ehemmiyetli sözlerini Sırat-ı Müstakim'de derc eylemenizi rica ve tevakku' ederim"(Kazanlı Carullah Hıfzı, 1326: 268).

Pekinden gönderilen bir mektuptan öğrendiğimize göre, Sırat-ı Müstakim'deki yazılardan Türkçe bilmeyen Çinli Müslümanların da istifade etmelerini temin için bazı yazılar Arapça ve Çince'ye tercüme edilip Ay Güpav gazetesinde neşredilir (Ali Rıza, 1910b: 434; Ay, 1994: 65).

Ali Rıza imzalı Pekin'den gönderilen 29 Teşrîn-i sâni 1326 tarihli bir mektupta yer alan şu cümleler ise matbuat üzerinden kurulan iletişimin ne yazık ki zamanın Osmanlı hükümetince de desteklenerek kuvvetlendirilemediğini göstermektedir:

"Asırlardan beri uykuda olan Çin Müslümanları, Darü'l-hilâfe'deki inkılap üzerine kımıldanmaya başladılar. Gün geçtikçe bu kımıldanma, bu

hareket ciddileşiyor. Bu azametli ve mazisi şanlı ümmet inşallah şerefi kadîmini ihraz edecektir. Lâkin, Darü'l-hilâfe maatteessüf bizlere ehemmiyet vermiyor. Beş on günde bir Sırat-ı Müstakim'den başka makarr-ı hilâfet-i uzmadan ne bir cerîde ne bir haber geldiği yok. Hep ecâbin vasıtasıyla mahumat alınıyor. Onlar da işlerine geldikleri gibi havadisleri veriyorlar. Ne kadar teessüf edilecek haller. Bura Müslümanlarının hilâfet-i celîleye karşı pek samimi muhabbetleri, pek kavî irtibatları vardır. Fakat buna mukâbil Darü'l-hilâfe niçin buraları düşünmüyor. Cenâb-ı Allah bütün ümmet-i Mühammed'i ikaz ve yekvücut eylesin”(Ali Rıza, 1910a: 298-299).

Anlaşılabacağı üzere Osmanlı Devleti Çin Müslümanları ile pek ilgilenememektedir. Aslında bu durum sadece Çin'de yaşayanlar için geçerli değildir. Zira, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti sürekli iç ve dış meseleler ile uğraşmaktan ülke dışında yaşayan dindaşları ile ilgilenememiştir. Öyle ki daha önce bahsedildiği üzere tam aksine değişik coğrafyalarda yaşayan Müslüman Türkler, Osmanlı'nın yardımına koşmak durumunda kalmışlardır. Bununla beraber Sırat-ı Müstakîm örneğinde olduğu gibi “özel basın” vasıtasıyla da olsa bir irtibattan söz etmek mümkündür.

Bugün olduğu gibi geçmişte de basının önemi büyük olmuştur. Anadolu coğrafyasının dışında bunu en iyi kavrayanlardan biri olarak İsmail Gaspıralı Kırım/Bahçesaray'da 1883 yılında ilk sayısını çıkardığı Tercüman'ı otuz üç sene yayımlamıştır. Tercüman gazetesi, Türklüğe ve üsûl-i cedide büyük hizmetleri olduğu gibi dış Türkler arasında basın hayatının oluşmasına da öncülük etmiştir. Böylece özellikle 1905'ten sonra Rusya'nın değişik yerlerinde Türkler tarafından birçok gazete ve dergi çıkarılmıştır. Bakü'de çıkan; Hakikat, Güneş, Füyûzat/Yeni Füyûzat, Necat, İrşad adlı gazete ve dergiler; Orenburg'da 21 Şubat 1906'da çıkmaya başlayan Vakit gazetesi, 1913'te Kazan'da yayımlanmaya başlanan “Ak Yul” gazetesi bunlardan bazılarıdır.

İşte Buhara'dan gönderilen bir mektupta Tercüman ve Vakit'in İsmail Gaspıralı'nın başlattığı usûl-i cedîd denilen yeni öğretim tarzının Türkler arasında benimsenmesine katkı sağladığı vurgulanarak şöyle denilmektedir: “Bahçesaray'da münteşir Tercüman ile Orenburg'da intişar eden Vakit gazeteleri ahaliyi usûl-i cedîdeyetergib edecek mutedilâne makaleler yazıp efkâr-ı umûmiyeyehayli hizmet ettiklerinden kendilerine mecelle-i celîleniz vasıtasıyla umum hamîyyetmendân-ı ahâlînâmına arz-ı teşekkür ederiz”(“Buhara'dan Mektub”, 1325: 267).

Ruslar, basının gücünü çok iyi bildikleri için kendi idarelerindeki Türklerin çıkardığı gazeteler üzerinde baskılar kurmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda gazeteler İstanbul'a gönderilirken sıkı bir şekilde incelemişlerdir.

Ayrıca Tercüman ile Vakit gazetelerinin dağıtımına da engel olmak istemişlerdir. Kısa süre, 1905-1907 arası, biraz rahat nefes alan Türkler, Bolşeviklerin Rusya’da idareye hâkim olmaları ile büyük bir zulme uğramışlardır. Ayaz İzhakî, Moskova’dan yazdığı bir mektupta şöyle der: *“Bolşevikler memleket idaresini ele geçirir geçirmez Tatarların bütün basın-yayın organlarını irtica ile itham ederek gazeteleri kapattılar. “Vakit”, “Duman”, “Kurultay”, “Altay”, “Kuyaş”, “Yıldız”, “Saray”, “İdil” gazetelerini kapattıkları gibi matbaalarına da el koydular”* (Ayaz İshakî, 1918: 228; Ay, 1994: 59).

Rus hükümeti basının dışında Türklerin uyanmasını temin edecek önemli vasıtalarından birinin de eğitim olduğunu düşündükleri için en büyük baskılardan birini de eğitim sahasında yapmışlardır. Ruslar, idaresi altındaki Türklerin eğitimi için destek olmadıkları gibi onların kendi imkânları ile yaptıkları faaliyetleri de engellemeye çalışmışlardır. Zira Ruslar Müslümanların iyi bir eğitime layık olmadıklarını düşünmektedirler. Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad dergilerindeki pek çok yazıda belirtildiği üzere; mektep ve medreseler özellikle de usûl-i cedîdi kabul edenler kapatılır, muallim ve müderrisler tutuklanarak sürgüne gönderilir, Müslümanlardaki din duygusu yok edilerek Allah’ın Lenin olduğu kabul ettirilme istenir (Ay, 1994: 85-86).

Rusya’da vaziyet böyle iken Çin Türkleri arasında da eğitim-öğretim konusu pek iyi durumda değildir. Okulların durumu kötüdür, öğretmen yetersizdir, kimi okullarda ise öğretmen yoktur. Ne yazık ki bu eksikliklerin önemi de yeterince fark edilmemektedir. İşte Kaşgar’dan gönderilen bir mektupta adeta bir feryat dile getirilerek şöyle denilmektedir:

“Kaşgar ahalisi pek cahildir: Dört milyona karîb bu Müslümanların, yeni yazılmış kitapları, gazeteleri, risâleleri, matbaaları yoktur. Kemâl-i teessüfle beyan ederiz ki ulemamızda dahi henüz din, vatan ve millet endişesi yoktur.(...) Çince okutulan mekâtibde; Müslüman çocuklarına terbiye-i diniye ve milliye vermek üzere hiçbir muallim tayin olunmamıştır. Ne ulema ve ne agniya arasında muallim tayini lüzumu henüz anlayamamıştır” (Hüseyn Musa, 1910: 175).

Rusların basın ve eğitim-öğretimden sonra mercek altına aldığı konulardan biri de Türklerin dinî hayatıdır. Türkleri birbirine kenetleyen en güçlü bağ olarak İslamiyet’i gören Ruslar bu bağlamda bir yandan Türklere karşı misyonerlik faaliyeti yürütürken diğer yandan da Türklerin dini hayatı üzerinde baskılar uygulamaya çalışmışlardır. Bu cümleden olarak Kur’an-ı Kerîm’deki cihatla ilgili ayetlerin basılmasının yasaklanması, okullarda dinî eğitimin engellenmesi, Müslümanların cuma günü tatil yapmalarının yasaklanması, cami ve mescitlere imparator ve imparatoriçenin resminin

asılması gibi hususlar zikredilebilir. Bu çalışmalar sonucu Ruslar bazı din adamları arasından yandaş temin etmeyi başarmış; böylece onlar aracılığıyla kendi düşüncelerini ifade etmişlerdir. İşte bu tabloya ilişkin Nefer Ali imzalı bir mektupta şöyle denilmektedir:

“Din adamları içinde Rusya’nın saltanatına, nişanlarına bağlı olanlar az değildir. Hatta imamların bazıları Rusya’nın paralarına göz dikerek Kur’an-ı Kerim’i Rusça’ya tercüme etmişlerdir. İmam Beyazidof, bu tercüme yetmiyormuş gibi bir mecliste söylediği ‘Muhammed A.S. çürüyüp gitmiştir. İsa A.S. gökte serbestçe uçuyor. Allah o kadar adildir ki Yahudi, Müslüman veya Hıristiyan fark etmez’ gibi sözlerle mevkiini iyice alçaltmıştır”(Nefer Ali, 1910: 92-95; Ay, 1994: 103-104).

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi’nde (1908-1923) Osmanlı Devleti kendi dertleri ile uğraşırken Anadolu coğrafyasının dışında yaşayan Türklerle yeterince ilgilenemese de dönemin önde gelen bazı gazete ve dergileri bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. İşte bunlardan biri önce Sırat-ı Müstakim bir süre sonra da Sebülürreşad adıyla yayımlanan dergilerdir. Söz konusu dergiler; sayfalarında yayımladıkları makaleler ve mektuplarla Türk dünyasının çeşitli sorunlarını İstanbul’daki okurlarla paylaşmışlar, hatta ihtiyaç duyulduğunda onlara maddî yardımda bulunabilmek için bazı faaliyetler de yapmışlardır. Türk dünyasının değişik yerlerinden gönderilen mektuplar İstanbul basınının çok uzak diyarlarda okunduğunu göstermektedir. Bu mektuplar Türk dünyasının değişik yerlerindeki meselelerin İstanbul matbuatında dile getirilmesine önemli bir vasıta olmuştur. Mektuplar aracılığıyla Anadolu insanı Türk ve Müslüman kardeşlerinin problemleri hakkında hem bilgi sahibi olmuş hem de elinden geldiğince bunların çözümüne katkıda bulunmaya gayret etmiştir.

İletişim teknolojisinin oldukça zayıf olduğu bir dönemde İstanbul’da çıkan bir dergi Çin’de okunup üzerinde konuşulurken bugün teknolojinin geliştiği bir dönemde uzak diyarlarla olan irtibatımızın ne ölçüde olduğu tartışmalıdır. Bugün Türk dünyasının değişik yerlerinde Türkiye’den giden acaba kaç tane fikir dergisi takip edilmektedir? Hâlen Türkiye’de çıkan fikir dergilerinin Türk dünyasına olan ilgileri ne ölçüdedir? Kongreler yahut birkaç dergi vasıtasıyla bir iletişimden söz edilebilse de 1990 sonrası yakalanmış olan tarihî fırsat iyi değerlendirilmelidir. Bugün Türk cumhuriyetlerindeki küçük çalkantıların bile Türkiye ile olan hatlarda aksaklıklara sebep olduğu düşünüldüğünde bu tarihî fırsat üzerinde iyi düşünülmelidir. Türkiye kendi meselelerine hapsedilir ve Türk dünyası ile yeterince ilgilenemezse adeta tarih tekerrür edecektir. Başta sanat, edebiyat ve fikir dergileri, devletin resmî iletişim kanallarının yanında zamanında

Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad'ın yaptığı görevi daha ileri götürmek durumundadır. Bu temennilerle yazımıza son verelim.

KAYNAKÇA

- “Asyâ-yi Vustâ Felâketzedegâni İlane Defteri”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.131, 1326/1910.
- “Asyâ-yi Vustâ Felâketzedegâni”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.126, 1326/1910.
- “Buhara'dan Mektub”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.69, 1325.
- “Şuûn: Âlem-i İslam'da Tezâhürât: Rusya'da”, Sebîlürreşad, Nu.34/216, 1328/1912.
- “Şuûn: Âlem-i İslam'da Tezâhürât-Rusy'da”, Sebîlürreşad, Nu.37/219, 1328/1912.
- “Şuûn”: Türkistan”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.125, 1326/1910.
- “Türkistan Felâketi İçin”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.127, 1326/1910.
- “Türkistan Felâketzedegâmına Osmanlı Müslümanlarının Muâveneti”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.129, 1326/1910.
- A.Süleyman, “İslamiyet ve Türklük”, Sebîlürreşad, C.1/8, Nu.9/191, 19 Nisan 1328/1912.
- Abdürreşid İbrahim, “Farz Olan Cihad Bu Cihaddir”, Sebîlürreşad, Nu.34/216, 1328/1912.
- Ali Rıza, “Mekâtîb: Pekin'den”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.122, 1326/1910a.
- Ali Rıza, “Mekâtîb: Pekin'den”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.103, 1326/1910b.
- Ay, Yasemin Mumcu, Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Dergilerinde Dış Türkler Meselesi Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir 1994.
- Ceyhan, Abdullah, Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Fatih Kerimi, İstanbul Mektupları (Haz. Fazıl Gökçek), Çağrı Yayınları, İstanbul 2001, 367s.
- Hüseyin Musa, “Mekâtîb: Kaşgar'dan”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.114, 1326/1910.
- Kazanlı Carullah Hıfzı, “Mekâtîb: Çin'den”, Sırat-ı Müstakîm, C.5, Nu.120, 23 Kânûn-ı evvel 1326.
- Nefer Ali, “Darü'l-hilâfetü'l-aliyye'de Sırat-ı Müstakîm Ceride-i İslamiyesine”, Sırat-ı Müstakîm, Nu.136, 1326/1910.